
O NEOBJAVLJENOME RUKOPISU DNEVNIKA DVORSKE AĐUTANTURE

Boban Batrićević

This paper deals with the Journal of the court adjutant's office of King Nikola I which was written during the exile and kept from 1916 to 1918. The paper describes the institution of the court adjutant's office, its historical development, with particular accent on the analysis of importance and content of the Journal. In it we can find many interesting information about everyday life of the last Montenegrin sovereign. This is not an authorial journal, but official document in the form of a journal which has framed, defined and conducted form in which description of a certain event needs to be put.

Ove godine navršava se vijek velikih crnogorskih povijesnih tragedija: stradanje rodoljuba pod Medovom, žrtvovanje cijele jedne vojske na Mojkovcu, izgnanstvo dvjestogodišnje dinastije Petrović, kapitulacija Crne Gore u Prvome svjetskome ratu i njen nestanak s političke mape Evrope. Pravo je vrijeme da se u jeku novih historiografskih pa i medijskih interpretacija ovih događaja, pred javnost izađe s jednim veoma značajnim istorijskim izvorom – Dnevnikom Dvorske ađutanture¹ kralja Nikole

¹ Ađutant (l. adjutans) – pomoćnik; mladi oficir dodijeljen na službu višem oficiru, pratilac višeg oficira.

Ađutantura (nl. adjutantura) – zvanje, služba i kancelarija ađutanta.

I Petrovića (dnevnik dežurnoga oficira u Dvoru Njegovoga Veličanstva Gospodara Crne Gore). U pitanju je do sad neobjavljivana građa koja će umnogome povećati heurističku osnovanost za proučavanje pomenute epizode crnogorske države. Priređivači koji su se prihvatili ovoga posla su višedecenijski radnici Narodnoga muzeja Crne Gore Tatjana Jović i Aleksandar Berkuljan.

Na samome početku treba navesti da o Dvorskoj ađutanturi i ađutanturi u Crnoj Gori Petrovića ere uopšte, ne postoji zasebna bibliografska jedinica koja se uže bavi ovom problematikom. U objavljenim monografijama, radovima i priložima koje su rekonstruisale našu vojsku i Dvor samo se usputno napominjalo da je postojala ađutantska služba kao zasebno odjeljenje s kratkim opisom službovanja. Zato smo za potrebe ovoga teksta konsultovali doktoranda bezbjednosti Srđu Martinovića², vrsnoga

Izvor: <http://www.vokabular.org/?lang=srlat&search=a%C4%91utant&Submit=Tra%C5%BEi>

Riječ ađutant je latinskoga porijekla i obično označava pomoćnika. Nastanak funkcije ađutanta vezan je za oružane snage Francuske, a kasnije će biti i nezaobilazna dužnost u službovanju kod vladara i njegove dinastije. Nastala iz potrebe pošto jedan vladar ne može da se bavi svim poslovima, zahtijevala je najodanije i najsposobnije. U Crnoj Gori ovu funkciju najčešće su obavljali vojvode, serdari ili druge ličnosti koje je lično birao vladika ili knjaz među najbližim ljudima i saradnicima.

² Neki od njegovih objavljenih članaka: „Neprijatelje su uhodili još Vojislavljevići i Balšići: iz prošlosti vojno-obavještajne aktivnosti“, *Partner-mjesečnik o evropskim integracijama, odbrani i vojsci*, br. 54, Podgorica, 2013, str. 24–25; „Od ratnih i ideoloških do bezbjednosnih zadataka: iz istorije vojno-obavještajne službe“, *Partner* br. 55, Podgorica, oktobar 2013, str. 26–28; „Utemeljivači Ministarstva vojnog: prvi sekretar i otac modernog crnogorskog topništva“, *Partner*, br. 57, Podgorica, mart 2014, str. 27–28; „Iz prošlosti crnogorske garde: iz vojne istorije Crne Gore“, *Partner* br. 60, Podgorica, 2014,

poznavaoca istorijata vojnih ustanova, koji nam je ustupio dio njegova rukopisa koji čeka na objavljivanje, a koji se bavi istorijatom razvoja ađutanture u Crnoj Gori. Prema Martinovićevome mišljenju prvi poznati podatak o funkciji ađutanta možemo naći na početku vladavine knjaza Danila koji je pod uticajem evropske kulture i prakse evropskih vladara i dvorova uveo funkciju ađutanta u dvorski život Knjaževine Crne Gore. Njegov prvi poznati ađutant bio je Marko Bjeladinović od ugledne kotorske porodice, u čijoj će kući i okončati svoj život crnogorski vladar knjaz Danilo 1860. godine. Interesantno je da je Danilov ađutant Bjeladinović sahranjen na Cetinju ispred Vlačke crkve. Za vrijeme vladavine knjaza, a potom kralja Nikole ova funkcija će se postupno potpuno institucionalizovati i dobiti svoj puni smisao kakav je imala na svim dvorovima vladarskih kuća. Na početku vladavine knjaza Nikole funkcija ađutanta bila je više personalizovana, nego što je bila propisana ili ustanovljena nekim drugim aktom, tako u brojnim spisima nalazimo pomen ove funkcije kad se vojvoda Stanko Radonjić kao šef glavnoga štaba na dokumentima potpisuje kao ađutant. Osim ovoga potpisa nema drugih podataka iz kojih bi se mogla detaljnije vidjeti zaduženja i funkcija ađutanata. Ipak, sa sigurnošću možemo utvrditi da su 1866. godine sastavni dio

str. 27–28; „Heroine bez vojne komande: u slavu Crnogorki u ratovima“, *Partner* br. 61, Podgorica, decembar 2014, str. 26–28; „Naši pomorci u stranim ratnim flotama: iz vojne istorije Crne Gore“, *Partner* br. 62, Podgorica, mart 2015, str. 26–28; „Ustrojstvo Ministarstva vojnog za vrijeme Kraljevine Crne Gore: iz vojne istorije Crne Gore“, *Partner* br. 63, Podgorica, jul 2015, str. 25–28; „Skadar i velike sile“, *Matica*, br. 60–61, Podgorica, 2014/2015, str. 195–232; „Crnogorke u ratovima: junačke šćeri crnogorske: sedam decenija pobjede nad fašizmom“, *Glasnik* br. 38, Podgorica, jun 2015, str. 36–39; „Vojne službe pod civilnom kontrolom“, *Bezbjednost*, godina IV, br. 9, decembar 2015, str. 26–27; „Razvoj vojnoobavještajne djelatnosti u Crnoj Gori: Od Tuđemila do OZNE“, *Bezbjednost*, godina III, broj 8 od novembra 2014, str. 41–46.

Svijetlog Knjaževskog doma osim članova dinastije, njegov širi dio sačinjavali i činovnici knjaževi u službi na Dvoru, među kojima se nalaze i pobočnici (ađutanti).³ Iz istoga izvora vidimo da se kao članovi činovnika knjaževih funkcije serdar i pobočnik pominju zajedno, što po Martinoviću upućuje na vjerovatnost da zvanje serdar predstavlja preteču generalnog (general) ađutanata, a pobočnik preteču ađutanata. Ovo je prvi poznati podatak koji nam govori o postojanju funkcije ađutanta na crnogorskom Dvoru – da su oni knjaževi činovnici, da pripadaju Dvoru i da za obavljanje te funkcije primaju nadoknadu. Zatim se 1896. godine među činovnicima Knjaza i Gospodara Crne Gore pominju ađutanti s titulom pobočnici Njegovog Visočanstva Knjaza Gospodara, kao i pobočnik Njegovog Visočanstva Knjaza Nasljednika⁴. Dakle, prema Martinovićevu gledištu, prije zvaničnoga osnivanja ađutanture postojala je funkcija i ađutanta i ordonansa koji su važili za dvorske činovnike na specijalnoj službi vladaru i Dvoru. Ađutantura Dvora kralja Nikole osnovana je nakon formiranja Stajaće vojske, kao dio Dvora tj. Kraljevskog doma, a budžetski kao dio Ministarstva vojnoga.⁵ Njen puni naziv bio je Ađuta(o)ntura Njegovog Kraljevskog Visočanstva Knjaza i Gospodara,⁶ a korišćen je i uprošćeni naziv Dvorska ađutantura.⁷ Pripadnici Ađutanture bili su dio dvorskoga osoblja⁸ u mirnodopskim

³ Videti: *Orlić* za 1866. godinu str. 17, i *Orlić* za 1870. godinu, str. 17.

⁴ *Grlica* za 1897. godinu, str. 23.

⁵ „Zvanja crnogorskih državnih ustanova i službenika 1860–1916“, *Pobjeda*, Podgorica, 2009, str. 53.

⁶ *Državni budžet za 1908. godinu*, str. 83; *Državni kalendar za 1910. godinu*, str. 24.

⁷ *Budžet za 1908 godinu*, str. 82–86.

⁸ Slavko Burzanović, *Ministarstvo vojno – Zbornik dokumenata (1879–1916)*, CID, Podgorica, 2010, str. 279.

uslovima. U ratnima uslovima Ađutantura je bila u sastavu Vrhovne komande kao prateće i službeno osoblje Vrhovnoga komandanta Knjaza Gospodara.⁹ Ratnu ađutanturu kralja sačinjavali su ministar vojni po funkciji, glavni ađutant, I (prvi) i II (drugi) ađutanti, ordonans oficir, alaj-barjakatar, trubač i dva knjaževa lična pratioca po knjaževu izboru. Na čelu Ađutanture nalazio se glavni ili general ađutant, isključivo u činu divizijara ili brigadira¹⁰ i bio je direktno potčinjen vrhovnome komandantu, Nikoli Petroviću.

Martinović nam dalje donosi sljedeća obavještenja – u periodu postojanja crnogorske vlade, funkciju glavnoga ađutanta obavljali su često ministri vojni koji su nerijetko obavljali i neke druge dužnosti.¹¹ Glavni ađutant bio je prvi pomoćnik kralju Nikoli u prvome redu za obavljanje vojnih poslova. Dvorska ađutantura bila je sastavni dio Dvora, sačinjavala je njegov vojni dio odnosno Vojnu kuću ili kancelariju. Vojna kuća pominje se 1910. godine kao sastavni dio Ađutanture.¹² Ađutantura je bila sastavljena od šefa Vojne kuće, generala-ađutanta, brigadira i ordonans oficira. Osim glavnoga ađutanta u sastav Ađutanture ulazilo je i nekoliko ađutanata tj. pobočnika ili kraljevih krilnih ađutanata kojima su hijerarhijski bili podređeni kraljevi ordonansi.¹³ Pobočnici ili krilni ađutanti bili su najčešće viši oficiri crnogorske vojske u činu komandira, veoma rijetko brigadira. Kako su na funkciji glavnoga ađutanta bila lica koja su obavljala

⁹ *Crnogorski zakonici*, Istorijski institut Republike Crne Gore, knjiga 4, Podgorica, 1998, str. 612–629.

¹⁰ *Državni budžet za 1908. godinu*, str. 83; *Državni kalendar za 1910. godinu*, str. 24.

¹¹ *Glas Crnogorca*, broj 18 od 25. aprila 1913. godine.

¹² *Državni kalendar za 1913. godinu*, str. 24.

¹³ *Državni budžet za 1908. godinu*, str. 83; *Državni kalendar za 1910. godinu*, str. 24.

i druge važne dužnosti zbog velikoga obima posla uvedena je i funkcija vršioca dužnosti šefa Vojne kuće koju je obavljao prvi po funkciji najviši kraljev ađutant tj. I (prvi) ađutant¹⁴. Ađutantura je imala svoj pečat kružnoga oblika s crnogorskim grbom u sredini, a po obodu matrice bilo je ispisano „Ađutantura Nj. KR. V. Gospodar“¹⁵. Poslovi kraljevih ađutanata najviše su se odnosili na sekretarske i više administrativne poslove, ali i na ličnu pratnju i bezbjednost vladara. Martinović napominje da je potrebno razlikovati kraljeve ađutante od ađutanata u višim jedinicama crnogorske vojske koji su obavljali opšte administrativne i personalne poslove, regulisanje službe u jedinicama tzv. trupni ađutanti. Članovi Dvorske ađutanture su vojna lica, viši i niži oficiri koji su opredijeljeni od strane Ministarstva vojnoga za obavljanje specijalne službe na Dvoru.

Prijestolonasljednik Danilo kao budući nasljednik imao je ličnoga ađutanta u činu komandira ili kapetana i nekoliko ordonansa nižega čina koji su bili sastavni dio Dvorske ađutanture i potčinjeni glavnome ađutantu ali na službi kod prijestolonasljednika. Takođe, prvi među ađutantima koji je bio na službi na Dvoru bio je dežurni ađutant toga dana što je posezalo njegovu cjelokupnu odgovornost. U članove Ađutanture spadaju i počasni ađutanti i počasni ordonansi kralja Nikole. Ova lica nemaju direktna zaduženja, ali nose titulu počasnoga ađutanta ili ordonansa koju im dodjeljuje lično kralj, često kao znak ukazanoga poštovanja i nagrade za ranije zasluge. Najčešće se radi o starijim licima, koja su služila ranije na Dvoru ili su se zbog neke lične zasluge za kralja ili državu istakli za što su dobili ovu počasnu titulu. Iz redova ađutanata pa i

¹⁴ *Glas Crnogorca*, broj 39 od 25. jula 1914. godine, str. 2.

¹⁵ Đuro Stanojević, *Crnogorski pečati kroz istoriju*, IVPE, Cetinje, 2006, str. 274.

ordonasa proizilazili su kasnije ugledni visoki oficiri i ličnosti koje su obavljale i mnoge druge dužnosti i funkcije u crnogorskoj državi. Služba ađutanta visoko je kotirana u ondašnjem crnogorskome društvu, o čemu najbolje govori činjenica da se prvi kraljev ađutant u činu brigadira po rangiranju državni službenika, nalazio u II kategoriji zajedno s članovima Velikoga suda i upraviteljima nahija, a iza predsjednika Državnoga savjeta i ministara. Dok su ostali kraljevi ađutanti ili pobočnici spadali u III kategoriju zajedno s komandirima i kapetanom Dvorske straže, a ispred sekretara ministarstava, upravitelja saniteta i direktora pošta i telegrafa. Broj članova kraljeve Ađutanture može se djelimično pratiti kroz dokumenta, ono što se zasigurno može reći jeste da je postojao jedan glavni ađutant koji je rukovodio Ađutanturinom, dok je bilo po nekoliko djestviteljnih odnosno aktivnih ađutanata, tako se 1896. godine među dvorskim činovnicima nalaze tri knjaževa pobočnika. Pretpostavlja se da broj počasnih pobočnika nije prelazio broj aktivnih, takođe, među ovim ađutantima treba dodati i jednog ađutanata knjaza Danila kao krunskoga princa. Ratnu ađutanturu osim glavnog ađutanta, sačinjavala su dva ađutanta u činu komandira i dva ordonans oficira u činu kapetana i poručnika, a sva ova lica imala su po jednoga momka uz sebe. Mirnodopsku ađutanturu čine general ađutant, ađutanti i ordonans oficiri, ukupno do deset ljudi. Aktivnih kraljevih ađutanata bilo je najviše pet, a češće i manje od dva do tri. Funkciju glavnoga ađutanta najduže je obavljao divizijar Mitar Martinović, a potom serdar Janko Vukotić. Upravo te dvije ličnosti obilježile su Dvorsku ađutanturu i dali joj snažan vojni karakter, ugled i uticaj. Kasnije tu je funkciju kratko obavljao general Jovan Popović-Lipovac, a u emigraciji i general dr Anto Gvozdrenović.¹⁶

¹⁶ Iz izvornoga rukopisa Srđe Martinovića.

Neophodno je nešto reći i o ordonansima.¹⁷ Ordonans je niži vojni čin koji je dodijeljen višem oficiru na službi. U slučaju viših oficira ordonansi su obično podoficiri dodijeljeni na zadatku za obavljanje manje složenih i zahtjevnih poslova. Kod kraljevskih porodica, odnosno monarha ili generala ordonans je uvijek oficir. Ordonansi na službi kod kralja Nikole bili su lica koja su činila sastavni dio Ađutanture, podređena su bila lično vladaru a u hijerarhijskoj strukturi ađutantima i glavnome ađutantu¹⁸. Kraljevi ordonansi najčešće su nosili čin kapetana ili poručnika. Neka od njegovih glavnih svakodnevnih zaduženja bila su: prenošenje poruka, pisanje zapisnika, pružanje obavještenja po nalogu vladara, pratnja vladara. Zapravo, radi se o licu čiji je zadatak da izvršava neposredna vladareva naređenja i zapovijesti, stara se o redu, uređenju i poštovanju vladarevih naredbi. Potrebno je razlikovati službu ordonansa od službe dvorske sluge jer ordonans je vojno lice, profesionalac po obrazovanju i službi, neposredno dodijeljen vladaru za obavljanje tehničkih ili operativnih poslova nižega ranga. Služba ordonansa nije bila nimalo laka ali se smatrala za čast, naročito u Crnoj Gori u kojoj je blizina vladara bila glavno mjerilo ugleda i važnosti.¹⁹

¹⁷ Riječ ordonans je francuskoga porijekla i označava niži čin dodijeljen višem.

¹⁸ Budžet za 1908. godinu, str. 82–86. *Zvanja po struci Ministarstva vojnog u 1908. godini.*

¹⁹ Srđa Martinović naglašava da je za ordonans oficire kralj Nikola birao povjerljive i provjerene ljude, najčešće iz njemu bliskih ili rodbinski povezanih porodica u čiju se odanost i privrženost nije sumnjalo. Dalje kaže: „Prema rangiranju državnih činovnika ordonansi kralja Nikole nalazili su se u V kategoriji zajedno s članovima Okružnoga suda, direktorom gimnazije i Bogoslovije, glavnim školskim nadzornikom, brigadnim ađutantom, predsjednikom Opštine Cetinje, a ispred profesora gimnazije, okružnoga ljekara, inžen-

Ađutanti ili ordonansi nijesu imali posebne oznake i grbove na kapi pa tako ni posebnu uniformu. Međutim, njihova garderoba imala je izvjesne specifičnosti. Tako su ađutanti Njegovoga Višoćanstva imali za obavezu nošenje paradnoga odijela koji se sastojalo od „bijeloga gunja, zlatnoga jeleka ili toka i zlatnoga džamadana, dok su ostali činovnici mogli da nose dolame ili gunj, jelek, džamadan sa crnim vezom.“²⁰ Rad i djelatnost Dvorske ađutanture nije bila definisana nekim posebnim aktom ili propisom. Zakonom o ustrojstvu crnogorske vojske za Knjaževinu Crnu Goru iz 1910. godine članom 225 taćkom 19 bilo je predviđeno da će se ustrojstvo, vršenje sluŹbe i administracija Ađutanture propisati s odobrenjem Knjaza Gospodara naroćitom uredbom i u duhu ovoga zakona. Međutim, prema raspoloŹivim podacima, u susret Balkanskim i Prvome svjetskome ratu, ta uredba nikada nije donešena ćime ni djelovanje specijalne sluŹbe kakva je Ađutantura nije nikada uređeno i definisano.

jera itd. Ordonansi su birani od mladića koji su nakon završene vojne škole, proveli nekoliko godina u jedinici, da bi potom bili određeni za sluŹbu na Kraljevskom Dvoru. Zadatak ordonansa bila je i zaštitu vladara u posebnima prilikama, dobra komunikacija s ostalim djelovima Dvora prije svega s Kraljevom gardom. Takođe, treba praviti razliku između trupnih ordonansa na sluŹbi po većih jedinica: tako je pri divizijama bio vod ordonansa jaćine 20–30 lica od kraljevih ordonansa koji su bili dio dvorskoga osoblja, dio Ađutanture tj. Vojne kuće, dok su budŹetski pripadala Ministarstvu vojnome. Ordonansi su u ratu bili dio ratne ađutanture Vrhovnoga komandanta Kralja Gospodara. Oni su obićno imali konje i po jednoga momka u sluŹbi. Broj ordonansa bio je pribliŹan broju ađutanata, ali mogao je biti i nešto viši, međutim preteŹno se kretao od dva do nekoliko nižih oficira, a ćesto je među njima neformalno postojala hijerarhija i izdvajao se glavni ordonans obićno najviši po ćinu. Titula poćasnoga ordonansa rjeđe je dodjeljivana nego titula poćasnoga ađutanata.“

²⁰ Ćakić, Jović, Berkuljan, *Cetinje kroz fotografije, Ceremonija zvanićne svećanosti prilikom prvog dana od godine 1894*, Izdavaćki centar, Cetinje, 2005, str. 29.

* * *

Kad je u pitanju kraj crnogorske države i izgnanstvo njene potonje dinastije moramo naglasiti da je taj period u našoj istoriografiji u posljednjih četvrt vijeka veoma obrađivan te umnogome rekonstruisan.²¹ Ipak, i pored tolike pažnje jedan broj izvora iz zaostavštine Petrovića ostao je neobrađen. Takav slučaj je s Dnevnikom Dvorske ađutanture, tačnije dnevnikom dežurnoga oficira u Dvoru Njegovoga Veličanstva Gospodara Crne Gore, možda i jedinim istorijskim izvorom koji je sačuvan u cjelosti a koji iz dana u dan prati život kraljevske porodice, od njenoga preseljenja u Francusku 1916. pa do maja 1918. godine. Odmah treba naglasiti da se ne radi o iscrpnom i ličnom dnevniku u kojemu se nalaze lična i opširna zapažanja nekoga iz dinastije, već o ađutanturnome dnevniku koji sa sobom nosi određene osobenosti. Šturost u iskazu i siromaštvo davanja deskriptivnih informacija, bez duboke analize određenoga čina ili događaja. Vojna i raportna priroda samoga posla dvorskih

²¹ Viđeti: D. Vujović, *Ratna saradnja Crne Gore i Francuske 1914–1916*, Podgorica, 1994; A. Drašković, *Mojkovačka bitka*, Beograd, 1991, Podgorica, 1996; „Crna Gora u Prvom svjetskom ratu“, *Zbornik radova sa okruglog stola Istorijeskog instituta Crne Gore*, knj. 2, Podgorica, 1998; D. Vujović, *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije 1918. godine*, Titograd, 1962; D. Vujović, *Podgorička skupština 1918*, Zagreb, 1989; M. Šuković, *Podgorička skupština 1918*, Podgorica, 1999; Ž. Perić, *Crna Gora u jugoslovenskoj federaciji*, Podgorica, 1997; V. Vučković, *Diplomatska pozadina ujedinjenja Srbije i Crne Gore*, 1959; D. Živojinović, *Crna Gora u borbi za opstanak 1914–1922*, Beograd, 1996; D. Živojinović, *Italija i Crna Gora 1914–1925, Studija o izn-everenom savezništvu*, Beograd, 1998; Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije*, Zbirka dokumenata I–IV, Bar, 1997; D. Živojinović, *Nevoljni saveznici 1914–1918*, Beograd, 2000; Š. Rastoder, *Crna Gora u egzilu I–II*, Podgorica, 2004...

ađutanata i njihova prevashodna briga o tehničkim i bezbjednosnim potrebama kraljevskoga dvora osakatila je ovaj bogati izvor za mnoge podatke, ali s druge strane otvorila vrata fragmentarnome sagledavanju svakodnevnoga života crnogorskoga Dvora u izgnanstvu za pomenuti period i naprezanja kralja i njegove vlade da sudbinu ratom porađene Crne Gore učine izglednijom kod saveznika. S aspekta istorijske metodologije suvislo je istaći da se ne radi o autorskom dnevniku u kojemu prevladavaju subjektivni sudovi, zapažanja i direktno učešće njihovoga autora u datima događajima, već zapravo o službenome spisu koji se vodio u formi dnevnika a koji pošeduje uokvirenu, određenu i dirigovanu formu unutar koje treba unijeti konkretan događaj.²² Tako da dnevnik Dvorske ađutanture kralja Nikole spada u vrstu dnevnika u koji spadaju brodski dnevници, dnevници vojnoga štaba, dnevници rada neke ustanove, školski dnevnik, bolnički dnevnik itd. Pored tih ograničenja, valja napomenuti da „dnevници spadaju u grupu primarnih istorijskih izvora, jer je njihova izvorna vrijednost velika iz razloga što su nastajali kao neposredno svjedočanstvo, oslobođeni naknadnih domišljanja i spekulacija“.²³

Ovaj dnevnik počinje da se vodi od 23. februara 1916. godine, nekoliko dana nakon dolaska kraljevske porodice u Lion u Grand hotel. Kao što je poznato, ratnu epopeju započetu 1914. godine ulaskom u Prvi svjetski rat na strani saveznika a protiv Njemačke i Austrougarske s manje ili više vojničkoga uspjeha Crna Gora je okončala januara 1916. godine.²⁴ Tada su austrougarske trupe nakon sloma Srbije i bjekstva njihovih

²² Za značaj dnevničkih zapisa za istoriografiju videti: Šerbo Rastoder, *Buduća prošlost*, CID & Filozofski fakultet Nikšić, 2011, str. 130, 131.

²³ Isto, 131.

²⁴ Videti: Novica Rakočević, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Podgorica, 1997.

vlasti i dijela vojske ka Grčkoj preko Crne Gore, Kosova i Albanije, krenule u završnu operaciju osvajanja Crne Gore. Glavne tačke napada bile su Mojškovački rejon i Lovćen. Crnogorska vojska uglavnom je svoje snage skoncentrisala na Mojškovcu i tako znatno oslabila položaje na Lovćenskome frontu koji je u konkretnome slučaju bio presudan za njenu odbranu, o čemu se i danas vode brojne naučne ali i spekulativne rasprave.²⁵ Šturi dan nakon glavnoga kontranapada vojske Crne Gore na Mojškovcu otpočeo je atak vojske Franca Jozefa na Lovćen. Uz odnos snaga 6:1 u pješadiji i 12:1 u artiljeriji²⁶ u korist Austrougarske počela je sudbonosna bitka za

²⁵ O tome trenutno najbolje svjedoče dvije proslave stogodišnjice slavne Mojškovačke bitke. Jednu su organizovale zvanične crnogorske institucije i na njima se ukazivalo na činjenicu da su savezničke sile, u prvome redu Srbija i Rusija, namjerno žrtvovala crnogorsku vojsku kako bi njenoj dinastiji bilo onemogućeno da se sa srpskom povuče u Grčku i time u slučaju uspješnoga okončanja rata bude ravnopravan subjekat u budućim pregovorima oko kreiranja nove evropske mape. Tome sudu u prilog ide činjenica što se na čelu glavnoga štaba crnogorske vojske nalazio srpski pukovnik Petar Pešić, jer je ugovorima sa saveznicima Crna Gora bila primorana da operacije svoje vojske podredi savezničkoj komandi. S druge strane, neki ogranci srpskih institucija u Crnoj Gori isticali su tezu da su mojškovački junaci stradali kako bi Crna Gora i Srbija živjele, te čitavu tu slavnu pobjedu predstavili kao pregnuće crnogorskih ratnika da zaustave austrougarski prodor da bi se zaštitio bok srpskoj vojsci u povlačenju, što je svakako neistina jer je srpska vojska u toku Mojškovca već bila evakusaina i nalazila se na teritoriji van domašaja vojske dvojne monarhije. Matija Bečković iskoristio je ovu priliku da u svojem guslarsko-mitomanskome duhu Mojškovac predstavi kao najsvjetlije oružje srpstva te da istakne da Mojškovac traje već 700 godina, da je bilo više Mojškovaca i da će ih biti!?

²⁶ Živko Andrijašević & Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore*, ZZICG, Podgorica, 2003, str. 288.

Lovćen i Cetinje. Već 13. januara austrougarska vojska ušla je u Prijestonicu, a 15. januara ovladala njenom okolinom. Nekoliko dana ranije kralj Nikola i Vlada premjestili su se u Podgoricu i u dvorcu na Kruševcu privremeno smjestili šedište Vrhovne komande i crnogorske vlade. Pošto pregovori s Austrougarskom o prekidu neprijateljstava tzv. „časni mir“ kako su ga nazivali Crnogorci nijesu uspješni, kralj Nikola 19. januara kreće za Skadar, iz Skadra u Medovu đe se ukrcava na italijanski ratni brod i odlazi u egzil.²⁷ Nakon Nikolina odlaska, u Crnoj Gori je ostalo nekoliko ministara („Krnja vlada“), princ Mirko Petrović i načelnik Vrhovne komande crnogorske vojske Janko Vukotić. Oni su odlučili da raspušte crnogorske trupe, pa se ta odredba donešena 25. januara može uzeti kao konačan datum crnogorske kapitulacije iako akt o istoj nikad nije potpisan. Ubrzo poslije toga Austrougarska je uvela vojnu okupacionu upravu (mart).²⁸

Utočište prebjeglina predstavnicima crnogorske vlasti pružila je Francuska. „Pored njih, u izbjeglištvo je otišlo i 300 državnih činovnika sa porodicama. Na francusku teritoriju došlo je i oko 100 crnogorskih studenata, kao i 1.500 drugih crnogorskih državljana. Svi oni su činili crnogorsku izbjegličku koloniju.“²⁹ Kao što se da zaključiti, Nikoli, njegovoj porodici i ministrima trebalo je nešto manje od mjesec dana da se konačno stacioniraju u Francuskoj. Od kraja februara 1916. kroz Dnevnik Dvorske ađutanture moguće je pratiti dan za danom njihove korake koje su preduzimali:

²⁷ Živko Andrijašević, *Istorija Crne Gore*, MVukotić medija & Fondacija atlas, Beograd, 2015. str. 249.

²⁸ Andrijašević & Rastoder, 289.

²⁹ Andrijašević, 251.

23 februar 1916

U Lijonu („Grand Hôtel“)

Po podne

U 5 sati bio je u poseti (pošto je jedan od ađutanata bio srpski pukovnik Živojin Babić, poneđe nailazimao na ekavizme – napomena B. B.) kod Nj. V. Kralja g. D-r Mouisset da izjavi svoje poštovanje i da poželi srećan put Gospodaru.

U 5 ½ sati pozvao je bio sebi Gospodar srpskog poslanika g. Ljubomira Mihailovića.

U 6 sati Njeno Kraljevsko Visočanstvo Knjeginjica Ksenija primila je u audijenciju Gospođu Samonov, kojom je prilikom odlikovana „Zlatnom medaljom za zasluge“, kao predstavnica ruskog paviljona na izložbi u Lijonu.

Za preseljenje Kraljevske familije iz Lijona u Bordo, zakazan je bio specijalni voz u 9 sati u večer sa stanice „Pérache“.

Kraljevska familija pošla je iz hotela u 8 i 40' u večer.

Za ispraćaj Njihovih Veličanstava Kralja i Kraljice i Njihovih Kraljevskih Visočanstava na stanici je bila postrojena počasna četa, koja je dolazak Kraljevske familije pozdravila propisanim počastima. Na staničnom peronu su: Glavni inspektor đeneral g. D'Amade, Komandant Mesta đeneral g. Menier, Predsednik g. Ranet i predsednik opštine g. Cherriot, srpski poslanik g. Lj. Mihailović, izbegle familije iz Srbije i mnoštvo sveta oba pola, uz predaju buketâ cveća poželeli Visokim putnicima – srećan put.

Voz se tačno krenuo iz stanice u 9 sati u večer.³⁰

Iz priloženoga dijela iz Dnevnika Dvorske ađutanture jasno je naznačena forma unošenja podataka. Mi tu nećemo naći transkripte razgovora koji su vođeni, niti originalna dokumenta koja su nastajala u trenucima susreta a koja bi mogla poslužiti kao

³⁰ Iz Dnevnika dvorske ađutanture.

prvoklasna izvorna građa, ali do maja 1918. godine možemo pratiti kretanja kralja Nikole i njegove porodice, dnevni raspored njihovoga života, što nam pomaže da dobijemo cjelovitiju sliku rada crnogorske vlade u emigraciji. Na osnovu podataka iz Dnevnika znatno se dopunjava već postojeća heuristička osnova a brojni historiografski sudovi dobijaju svoju veću potporu. Listajući ovaj Dnevnik viđećemo koga je Dvor sve gostio i ko je sve gostio kraljevsku porodicu. Tako nam se ukazuje agilan život u izgnanstvu crnogorskih predstavnika koji su se borili za „crnogorsku stvar“.³¹ Naročito su zanimljivi kratki izvještaji s prijema kralja Nikole kod predsjednika francuske vlade Poenkarea ili njegov susret s legendarnim francuskim generalom iz Velikoga rata – Žoržom Lefevrom, zatim klicanja crnogorskome vladaru od strane francuskoga naroda i javno izvođenje crnogorske himne na nekima svečanostima. Na osnovu drugih izvora i na osnovu procesa koji su uslijedili nakon odlaska crnogorske vlade u egzil, mi znamo da je boravak u Francuskoj značio i garanciju Srbiji i Rusiji da će crnogorski predstavnici biti pod strogom kontrolom jer se u periodu od 1916. do 1918. godine na relaciji Francuska–Rusija–Srbija uveliko radilo na projektu ujedinjavanja Crne Gore i Srbije. Kralj Nikola se protiv toga borio koliko je mogao, ali kad je htio da se vrati u svoju zemlju Francuska mu to nije dozvolila. Zato je ovaj

³¹ Između ostalih, kralj se samo u prvih nekoliko mjeseci sreo sa: Delaroš Verneom – francuskim poslanikom pri crnogorskome Dvoru, G. L. Brunetom – crnogorskim konzulom u Parizu, gospodinom Paternoom – sekretarom italijanskoga poslanstva pri crnogorskome Dvoru, G. Islavinskim – ruskim poslanikom, gospodinom Mihajlovićem – ministrom srpskoga pri crnogorskome Dvoru, majorom Létangom, gospodinom Obnorskim – otpravnikom poslova Ruskoga poslanstva na Cetinju, A. Kuknovom ruskim konzulom u Bordou, srpskim artiljerijsko-tehničkim potpukovnikom Đorđem M. Jovanovićem, knjazom Đorđem Karadorđevićem...

dnevnik bitan. Između redova nailazimo na podatke kako je crnogorska vlada pokušavala da internacionalno popularizuje pitanje Crne Gore. U njemu nalazimo da je Nikola primao novinare korespodenta *Tena* i *Maloga Žironda*, novinare *Tempsa*, zatim i dopisnika španskoga lista *Los Comentarios* i davao im svoje izjave. Pošto je bio osuđen da u izgnanstvo ode bez svoje vojske, Nikola će nastojati da to suštinsko pitanje riješi ali bez većega uspjeha. U Dnevniku vidimo da se već 20. marta obraća Srbima: „po zapovesti Nj. V. Kralja, učinjeno je pitanje, šifrovanom depešom, srpskom ministru vojnom, da li je i koliko od crnogorskih trupa i kada pridošlo naknadno na Krf.“ Po tome možemo zaključiti da su informacije crnogorskih predstavnika u izganstvu bile nedovoljne i oskudne, a da je svaki podatak zavisio od savezničkih sila.

Dnevnik će od posebnoga značaja biti za proučavaoce crnogorskih institucija i državnih službi, vojne analitičare i vojne istoričare. U njemu su podaci o protokolima koji su važili prilikom pratnje kraljevske familije, što nam svjedoči o veoma razvijenoj svijesti kad je u pitanju bezbjednost vladara. Plan operacije pred svaki polazak do detalja je bio razrađivan.³² Tu

³² Protokol za pripremu puta izgledao je ovako:

Po visokom nalogu Nj. V. Kralja Gospodara, za predstojeće putovanje, izdao je dežurni oficir sledeće obaveštenje:

Sutra 23 ov. mes. U 9 s 55' u večer sa ovdlašnje železničke stanice „St. Jeanne“ Kraljevska familija putuje za Vichy, gde će stići, vozom, preksutra 24 ov. m u 10 s i 56' pre podne.

Visoke putnike na putu prate:

Od svite:

1. Gospođa Olga Šaulić
2. Gospodin Vojvoda Simo Popović
3. „ Đeneral Ante Gvozdrenović
4. „ Pukovnik Živojin Babić

nalazimo i imena dvorskih ađutanata: pukovnik Źivojin J. Babić, komandir Tomanović, komandir R. Ljumović, poručnik

5. „ Major P. Letan
6. „ kapetan Radosav Vuksanović
7. Pravnik Đorđe Matanović

Od posluge

1. Sobarica Nj. V. Kraljice – Paulina Jahije
2. Komornik Nj. V. Kralja – Ilija Jovanović
3. Dvorski poslužitelj – Radovan Stevović
4. Dvorski frizer – Milan Čolić
5. Pridat na službu, kaplar Onda
6. Perjanik Stevan Kovačević

Putovaće se vlakom redovnog saobraćaja, ali za Kraljevsku familiju i Svitu biće rezervisani naročiti vagoni, sa označenjem – gde će ko biti raspoređen – iz svite, o čemu će se pobrinuti Major g. Letan.

Sve stvari, spakovane za put, moraju biti spremne za transport na železničku stanicu sutra 23 ov. m. u 2 sata po podne. Za ovaj transport i podvozna sredstva takođe će se postarati major g. Letan.

Ručne valize mogu se sobom poneti, premda Gospoda iz svite stoje na raspoloženje i njihovi ordonansi da im sve na staničnom peronu predadu i u kupe vagona unesu.

Polazak Kraljevske amilije i Svite sa poslugom biće sutra u 9 časova u večer iz „Château du Parc“ – ovim redom:

U I Automobilu: Njihova Veličanstva Kralj i Kraljica
(dvorskom) Dežurni oficir (pored šofera)

U II Automobilu: Njihova Kraljev. Visočanstva Kneginjica Ksenija i Vera
(dvorskom) Komornik Ilija (pored šofera)

U III Automobilu: Nj. K. V. Knjaz Petar, đeneral g. Gvozdenuvić, major g. Letan
(vojničke kuće) Kaplar Onda (pored šofera)

U IV Automobilu: Vojvoda G. Simo Popović, Gospođa Olga Šaulić i Kapetan
g. R. Vuksanović,
(diplom. Kora) Pravnik g. Matanović
Sobarica Paulina (pored šofera)

Popović, poručnik Ivo Radonjić, kapetan R. Vuksanović... Iako je kao što je već rečeno forma Dnevnika dirigovana, a izvještaji zgusnuti, o nekim stilskim ljepotama iskaza ne može se govoriti mada se to od ovakvoga dokumenta ne očekuje. Ali ne možemo, a da ne primijetimo da i pored tih ograničenja u pojednim momentima ojećamo tjeskobu i nevjericu zbog napuštanja Crne Gore: „Danas dobivena je prijatna vijest da je general Vešović pobunio Vasojeviće i da su se odmetnuli u arbanaške Prokletije toliki je bio udar za austrinske vlasti da su odredili nagradu od 50.000 kr. Ko uhvati G. Vešovića.“. To nam dokazuje i napori princeze Ksenije da organizuje crnogorski komitet za internirce u Austrougarskoj.

Život u izgnanstvu zavisio je od finansijske potpore koju je davala francuska vlada. U dnevniku nalazimo tačan iznos sredstava koje je primao Dvor: „24. maj 1916 u 4 ¼ sata Nj. V. Kralj izvoleo je primiti g. Šoća, koji je doneo platu za Nj. V. Kralja, Nj. V. Knjeginju Nataliju i Nj. V. Knjaza Petra, za mesec juni, u sumi od 35.000 dinara. Priznanice potpisao dežurni oficir.“ U takvim uslovima vlada u emigraciji nije mogla puno uraditi. Prvi predšednik crnogorske izbjegličke vlade bio je Lazar Mijušković (aktuelni premijer u toku odlaska iz zemlje), koji će tu funkciju obavljati do 29. aprila 1916. godine kad ga nasljeđuje Andrija Radović.³³

U prtljažnom automobilu: perjanik Stevan Kovačević, frizer Milan Čolić i Poslužitelj Stevović – sa ručnim stvarima, u koliko ove ne bi bile kod sopstvenika.

Po dolasku na železničku stanicu, major g. Letan (ako ne bi bilo potrebe da i ranije ode) razvešće kako Kraljevsku familiju, tako i sve ostale – na određena im mesta u vozu.

Po dolasku u Vichy, potporučik g. Ivo Radonjić daće sva potrebna obaveštenja za tamošnji boravak – još na stanici.

Polazak određenih automobila i njihovih šofera iz Bordo za Viši, prema dobivenim upustvima regulisaće major g. Letan.

³³ *Istorijski leksikon Crne Gore*, 2: Crn-Cu, Podgorica, Vijesti, 2006, str. 446.

30. aprila 1916.

Juče se je obrazovala nova Kraljevska vlada: Predsjednik Vlade Ministar Spoljnih Poslova i zast. Ministra Finansija i Građevina g. Andrija Radović; Ministar Prosvjete g. Pero Vučković; Ministar Unutrašnjih Djela i zastupnik Ministra Pravde g. Janko Spasojević i g. Ministar Vojni g. Brigadir Milo Matanović.

1. maja

G. G. Ministri, koji su juče obrazovali novu Vladu jutros su u 10 ½ , prema našem Ustavu, položili zakletvu Nj. Veličanstvu Kralju Gospodaru u prisustvu gos. Kaluđera Leontija Ninkovića, malo zatim bio je pozvat od Nj. Veličanstva g. P. Plamenac.³⁴

Radović će na ovoj funkciji ostati do 4. januara 1917. godine kad će ga naslijediti kabinet Mila Matanovića:

„4. januar sinoć je Nj. V. Kralj Gospodar pozvao g Ministra Vojnog, Br. Mila Matanovića kojemu je povjerio da sastavi novu vladu. Brigadir Matanović primio je portfelj Ministra Predsjednika, Ministra Vojnog i Ministra Unutrašnjih djela; Gospodin Komandir Tomanović – Ministar Spoljnih poslova i Ministar prosvjete; g. Dr. Ilić – Ministar finansija i Građevina i Ministar Pravde.“

Dnevnik će, dakle, pratiti i svaku izmjenu predsjednika vlada u egzilu i njenih ministara. Matanovićeve vlada kratko je trajala i njen najveći uspjeh bio je pokretanja egzilskoga *Glasa Crnogorca* i organizovanje Komiteta kraljevskoga Crvenoga krsta u Ženevi za pomoć internircima. Nova vlada biće sastavljena 29. maja 1917. godine:

„U 6 ½ sati Nj. V. Kralj Gospodar sastavio je novu Vladu. Predsjednik Vlade i Ministar spoljnih poslova Evgenije Popović, Ministar finansija Milo Vujović, Ministar pravde i zastupnik Ministra Prosvjete i cr. poslova Veljko Milićević, Ministar unutrašnjih djela i zast. Ministra vojnog Niko Hajduković.“

³⁴ Iz Dnevnika Dvorske ađutanture.

Pošto je Popovićeva vlada trajala do 17. februara 1919. u dnevniku više ne možemo pratiti promjene jer je on vođen do maja 1918. godine. Evgenije Popović, stari garibaldinac, kraljev školski drug, mason i dugogodišnji konzul Crne Gore u Italiji ipak nije uspio više uticati na status svoje zemlje u završnici Velikoga rata.³⁵

Dokument koji će ove godine biti prezentovan publici u izdavaštvu Državnoga arhiva Crne Gore od velike je važnosti za biografe kralja Nikole Petrovića i njegove porodice i proučavaoce vojnoga života na crnogorskome dvoru. Pošto se njegova lokacija do 6. maja može pratiti iz dana u dan, to omogućava veoma vjerodostojan popis mjesta koja je pošetio, zatim, može se ući u njegove navike i dnevnu rutinu a veoma lako napraviti i njegov zdravstveni karton jer su ađutanti u dnevnik unosili kraljevo zdravstveno stanje i tegobe koje su ga pratile. Iako je već bio na pragu devete decenije kralj je uspijevao da isprati italijanski i francuski front, uruči odlikovanja francuskim i italijanskim vojnicima, odlikuje grad Verden za herojsku odbranu, prima izbjeglice iz naših i ostalih krajeva Balkana.

Na kraju ovoga teksta treba reći da je za cilj prevashodno imao kontekstualizaciju samoga Dnevnika u duhu vremena u kojemu je nastao. Godine koje prati Dnevnik bile su najsudbonosnije za Crnu Goru u njenoj novijoj istoriji. Uvučena u rat za koji nije bila spremna, krvarila je do potonje kapi krvi na pravoj strani istorije. Njeni saveznici to nijesu znali da cijene i ona je zbog toga 1918. žrtvovana. Stopljena je i prisajedinjena jednoj mnogo snažnijoj balkanskoj zemlji, obezglavljena i izbrisana kao da nikad nije postojala. Dio tih dramatičnih trenutaka nalazi se u ovome skromnome ali vrlo značajnome istorijskome izvoru. On nam upotpunjava predstavu o životu potonjega crnogorskoga izdanka dvjestogodišnje dinastije Petrović, koji je za vrijeme svoje duge vladavine uspio da uradi tako mnogo, a opet malo. Nakon 1918. godine Crna Gora i njen kralj postaće prošlost, njihove akcije uzaludne i osuđene na propast.

³⁵ Andrijašević & Rastoder, 292.